

Mátyus Imre

A kortárs politikai mozgalmak törékenysége

Recenzió Zeynep Tufekci *Twitter and Tear Gas* című könyvéről

A digitális technológia, a mindenütt jelenlévő számítástechnika (*ubiquitous computing*) társadalomformáló hatása az élet valamennyi szegmensében érzékelhető. Nem kivétel ez alól a politikai mozgalmak világa sem. Ahogyan arra az elmúlt csaknem negyed században a zapatista mozgalomtól az Indignadoson és az arab tavaszon át a Taksim Gezi parki tiltakozásokig a kollektív cselekvés számos példája megmutatta, az infokommunikációs eszközök és hálózatok egyre komolyabb szerepet kapnak a tiltakozó mozgalmak működésében. Zeynep Tufekci könyvében a technológia előnyeit és hátulütőit, a kortárs politikai mozgalmak sikerének és potenciális korlátainak okát mutatja be.

A digitális technológia hatása a politikai mozgalmakra nem teljesen friss téma a társadalomtudományos érdeklődésben. Manuel Castells például már az 1990-es évek második felében foglalkozott az internet szerepével a zapatista mozgalom törekvései kapcsán. Az utóbbi évtized történései azonban még fokozottabb érdeklődést váltottak ki a technológia lehetőségei kapcsán, hiszen az arab tavasztól az Occupy mozgalomig láthatóan egyre nagyobb szerepet kaptak a mobileszközök és a közösségi alkalmazások. Az elmúlt hat évben több, az új politikai aktivizmussal – kiemelten pedig a globalizációellenes, illetve antikapitalista mozgalmakkal – foglalkozó kötet látott napvilágot, melyek részben vagy egészben az új médiatechnológiák szerepét is tárgyalják. A teljesség igénye nélkül ilyenek a Paolo Gerbaudo (2012, 2017), Manuel Castells (2015), Irving Epstein (2015), Cenap Çakmak (2017) vagy a Henry Jenkins és munkatársai (2016) által írt kötetek és szerkesztett források. Az új eszközök példátlan segítséget nyújtanak a mozgalmak szervezésében, a cselekmények koordinálásában, az információáramlás fenntartásában, illetve a tiltakozók hangjának felerősítésében. Különösen a fiatalabb korosztály számára ezek az eszközök váltak az önkifejezés, a kapcsolattartás, a közösségi szerveződés természetes eszközeivé. Ugyanakkor a kortárs hatalmi szervezetek is egyre felkészültebben, egyre kifinomultan használják ugyanezeket az eszközöket a mozgalmak lecsillapítására, letörésére. Ezeket a tendenciákat igyekszik bemutatni Tufekci könyve, amely egyszerre üdvözli a kortárs részvételi politika fejleményeit, és figyelmeztet annak hiányosságaira.

Zeynep Tufekci török származású szociológus (vagy ahogyan gyakran hivatkozik önmagára: technoszociológus), akinek elsődleges kutatási területe a kortárs politikai mozgalmak technológiához fűződő viszonya. Eredeti végzettsége szerint informatikus, aki később kezdett érdeklődni a terület társadalmi hatásai, a technológiai innováció etikai kérdései iránt. Jelenleg a University of North Carolina School of Information and Library Science (UNC–SILS) egyetemi docense, rendszeresen publikál a *New York Times* hasábjain is az új média aktuális politikai és társadalmi kérdései kapcsán. Tufekci a tudományos ismeretterjesztésben is rendkívül aktív – gyakran tart nyilvános előadásokat kutatási területéről a nyílt forráskódú konferenciáktól kezdve az egyetemi workshopokon és céges tréningeken át a TED-előadás-sorozatáig¹.

Tufekci az 1990-es évek óta foglalkozik a politikai mozgalmakkal – számos aktivistával és újságíróval épített ki kapcsolatot és készített interjút. A kötet egyik erőssége az e téren szerzett tapasztalatok, kutatási eredmények és elméleti keretek megfelelő szintetizálása. A szerző számos személyes példát, esetleírást, interjúkból és beszélgetésekből szerzett tapasztalatot oszt meg az olvasóval, ezáltal téve érthetőbbé a leírt tendenciákat.

A *Twitter and Tear Gas* három nagyobb szakaszra osztható. Az első rész a hálózati nyilvánosság, illetve a hálózati mozgalmak kialakulásával, környezetével, szerveződésével, a figyelem szerepével, illetve a technológiai affordanciák hatásaival foglalkozik. A könyv második nagyobb szakasza a tiltakozók online eszközeit, lehetőségeit veszi górcső alá. A harmadik rész a szerző által megalkotott kapacitások és jelzések elméleti keretével igyekszik magyarázni a hálózati mozgalmak relatív sikertelenségét, illetve áttekinti a kortárs hatalmi cenzúra legfontosabb gyakorlatait.

A könyv abból indul ki, hogy a 2011 utáni társadalmi mozgalmak esetében jól látható az infokommunikációs eszközök kiemelt szerepe. Ezek teszik a kortárs mozgalmak cselekvéseit *hálózati tiltakozásokká* (*networked protest*), melyek gyorsan és meglepően nagyra tudnak nőni, politikai hatásuk azonban nincs összhangban impozáns gyarapodásukkal. Tufekci a serpákhöz hasonlítja a technológiát, akik egyre több mászót segítenek hozzá a hegymászáshoz, de a csúcshoz megközelítéséhez már a mászók felkészültsége szükséges. A hálózati mozgalmak nem képesek elég rugalmasan változni, és nem működnek megfelelően kollektív döntéshozatali mechanizmusai, melyek kereteit korábban a szervezésbe, tervezésbe és végrehajtásba fektetett nagyobb energiabefektetés hozott létre. A tiltakozások a szolidaritás és az altruizmus élményét adják résztvevőiknek, de nem feltétlenül érnek el megfelelő politikai hatást. Tufekci alulról szerveződő, zömében baloldali irányultságú, antikapitalista, illetve antiglobalista mozgalmak példáin keresztül mutatja be, hogyan működnek, milyen gyengeségeik vannak a hálózati tiltakozásoknak az 1960-as évek egyesült államokbeli polgárjogi mozgalmaival összevetve.

Egy mozgalom születése

Tufekci elsőként a nyilvánosság (*public sphere*) átalakulásáról ír. A 21. század nyilvánossága egymásba kapcsolódó kisebb nyilvános szférák komplex, kölcsönösen összekapcsolódó egé-

¹ Tufekci 2014 óta háromszor szerepelt a TED különböző szintű eseményein – legutóbb 2017 őszén beszélt a mesterséges intelligencia fejlesztésére irányuló törekvések társadalmi kockázatairól.

sze. Bár a hálózati jelleg a nyilvánosságban és a mozgalmak működésében kiemelten fontos, a cselekvések, hatások és kapcsolatok nem korlátozódnak az online színterekre. Az internet ugyan új nyilvános teret hoz létre, de a felhasználók nem veszítik el nemüket, rasszukat vagy osztályukat ezekben a terekben sem. Az új (hálózati) nyilvánosság lehetőséget teremt a közös érdeklődés köré szerveződő közösségek kialakítására és új típusú politikai cselekvésekre, részvételi politikára.

Az utóbbi években számos kritika érte az online kampányokat, aláírásgyűjtéseket, megosztásokat, like-okat gyűjtő kampányokat. Néhány kritikus – például Evgeny Morozov – azt állítja, hogy a közösségi média hajlamossá tesz az ún. *lustivizmusra* (*slacktivism*) vagy *kattivizmusra* (*clicktivism*) – e kifejezések arra utalnak, hogy az egyén minimális idő- és energiárfordítással (kattintás, megosztás) támogat valamilyen ügyet, amelytől elsősorban a felhasználó önértékelése javul, a probléma azonban nem szűnik meg. Morozov szerint az online petíciók és kampányok elterelik a figyelmet a valódi aktivizmusról, ezt azonban Tufekci élesen bírálja. Szerinte az online eszközök nem váltják le az offline aktivizmust, csak segítik, kiegészítik – a gyenge kapcsolatok hálójának aktiválásával segítenek a tömeggé szerveződésben, a közös pontok megtalálásában.

Tufekci nagyon fontosnak tartja a figyelem kérdését, mely a kortárs, információs túlterheltséggel küzdő kultúrában korlátozottan rendelkezésre álló erőforrás. Ennek megszerzéséért, megtartásáért versenyeznek a hálózati tiltakozások más médiatartalmakkal, illetve az őket cenzúrázni próbáló hatalommal. A mainstream médiából kiszorult politikai aktivisták jól kihasználhatják a nehezen cenzúrázható közösségi médiát hangjuk hallatására. Ugyanakkor a hálózati nyilvánosság zajos, komplex világában a hagyományos kapuőrök, szerkesztők, kurátorok szerepcsökkenésével nehezebb is átjuttatni az üzeneteket az információs szmogon. Az ilyen közvetítő szereplők, akik hagyományosan az egyes információk igazságtartalmát, legitimitását voltak hivatottak ellenőrizni, egyre erőtlenebbekké váltak, és a „valódi hírek” forrása a közösségi média lett – különösen az olyan társadalmakban, ahol a hatalmi nyomás erős a tömegsajtón.

A kortárs politikai mozgalmak egyik legsajátosabb jellemzője a menet közbeni szerveződés. Míg például az 1960-as évek polgárjogi mozgalmainak demonstrációit hosszadalmas, nehéz szervezés tette lehetővé, a hálózati tiltakozások rövid idő alatt igen nagy méretűvé alakulhatnak a digitális eszközök felhasználásával. Tufekci szerint azonban a szervezésbe fektetett munka, a kockázatvállalás korábban képes volt kialakítani azokat a belső kapcsolódásokat és mechanizmusokat, amelyek képesek voltak a mozgalmak körülményeinek megváltozásakor kollektív döntéseket hozva irányítani a kollektívát. Ez a kapacitásépítés elmarad a technológiai eszközök használatával. Az új mozgalmak emellett erősen decentralizáltak – ezzel is kifejezik elégedetlenségüket a fennálló intézményrendszerekkel szemben. Ez a decentralizáltság azonban az *adhocrácia* (*adhocracy*) kialakulásához vezet: az egyes tevékenységek irányítását nem feltétlenül a legkompetensebb egyén veszi át, hanem az, aki épp ott van, és hajlandó foglalkozni vele (például logisztikai kérdések, információáramlás biztosítása). A tiltakozások de facto vezetői potenciálisan azok lehetnek, akik rendelkeznek elég idővel, energiával, extrovertáltak, valamelyest agresszívák és széles a kapcsolati hálójuk. Ők képesek magukra vonni a média figyelmét, de nem rendelkeznek belső legitimitációval. A hálózati tiltakozásokban ugyan – a hagyományos vezető hiányából adódóan – nem áll fenn a mozgalom *lefejezésének* lehetősége, ugyanakkor a belső és külső tárgyalások is sokkal nehezebbé válnak.

Hogy relatív sikertelenségük miatt miért fontosak ezek a tiltakozások a résztvevők számára? Többnyire a kollektív identitás kialakulásából, a közösség élményéből, a durkheimi értelemben vett „kollektív pezsgésből” merítik erejüket. A megmozdulások gyakran olyan gyakorlatokat foglalnak magukba (például az árucserre, az önzetlen segítségnyújtás), melyek a résztvevők mindennapi tapasztalataitól eltérő pozitív élményt jelentenek a szolidaritás, a törődés terén. A tiltakozások egyik legfontosabb célja a közösségépítés.

Egy tiltakozó eszközei

A könyv második nagyobb szegmense a hálózati tiltakozások eszköztárával foglalkozik. Tufekci elsőként a technológia társadalmi hatásait, értelmezéseit tekinti át nagyon röviden. Elsősorban szélsőséges (utópikus, illetve disztópikus) megközelítésektől mentes, technorealista álláspontot közvetít. Rámutat, hogy a technológia egyszerre eszköz és társadalmi konstrukció, mely sosem független a használatától. A szerző szerint a technológiai determinizmus, a digitális eszközök befolyásának hangsúlyozása a politikai mozgalmakban eltúlzott – az infokommunikációs technológia nem váltja ki a valódi, offline megmozdulásokat. Ugyanakkor természetesen a technológia használata nem pusztán szándékoktól függ – az eszközök affordanciái (az adott platform, környezet által lehetővé tett cselekvések, viselkedések) befolyásolják azok használhatóságát, képesek strukturálni a cselekvéseket.

A legfontosabb technológiai platformok közül a könyv a Facebook, a Google, illetve a Twitter szerepére koncentrálna. A szerző rámutat, hogy a közösségi média megjelenésével a (hálózati) nyilvánosság új terei jöttek létre, amelyeket a felhasználók nagy örömmel vettek birtokba. Ezek a platformok komoly helyzeti előnyre tettek szert azzal, hogy egyre többen használták őket – növekvő ismertségük és felhasználószámuk miatt versenytársaik jobbára elsorvadtak. És bár a nagy közösségi médiaplatformok komoly előnyt jelentenek az információáramlás, a szervezés terén, számos problémát vetnek fel. Mivel alapvetően kereskedelmi platformokról van szó, nehézségek adódhatnak a felhasználói adatok továbbadásával (lásd például az utóbbi hónapok Cambridge Analytica körüli botrányát). A kereskedelmi platformok ugyan technológiai előnyöket nyújthatnak (például a Google megvédi az adatokat az állami megfigyeléstől, a WhatsApp kódolt üzenetküldési technológiát használ), ám ezek az eszközök nem garantálják a szólásszabadság és a személyes adatok teljes körű védelmét. Ugyanúgy felhasználhatók megfigyelésre, befolyásolásra. A Facebook és a Google esetében Tufekci felhívja a figyelmet a tartalom algoritmikus szűrésére is, ami ugyan látszólag megkönnyíti a felhasználó tájékozódását az információk áradatában, ugyanakkor lehetőséget teremt arra is, hogy fontos, de kevésbé érdekes ügyek elsikkadjanak.

Tufekci azzal is foglalkozik, milyen szerepe van a nevek használatának a közösségi médiában. Már az 1990-es évek második felében tudtuk, hogy a részleges vagy teljes anonimitást biztosító rendszerek nagyobb proaktivitást, őszinteséget eredményezhetnek a felhasználók részéről. Bizonyos alkalmazások (például a Facebook) ragaszkodnak a valódi név használatához, ami komoly szűrő lehet a hálózati nyilvánosságokban. Ugyanakkor a Reddit vagy a Twitter lehetőséget nyújt az álnevek használatára, amelyek perzisztens használat mellett az adott rendszeren belül képesek valamilyen reputációt kiépíteni, miközben a védettség felszabadító érzését adják. A névtelenség ugyanakkor komoly gátja lehet a széles körű hitelességnek egy-egy politikai mozgalom kapcsán.

A tiltakozások után

A kötet harmadik része a hatalom és a mozgalmak viszonyára koncentrálna. Tufekci először arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért nem működnek a nagy kortárs tiltakozások. A hagyományosan fontosnak ítélt jellemzők – méret, energia – alapján ezeknek a tiltakozások sikeresnek kellene lenniük, de a tapasztalat nem ezt igazolja.

Tufekci szerint a mozgalmak ereje az általuk kifejlesztett *kapacitás*. A szerző szerint a kimenetek és egyéb indikátorok (például tiltakozók és tiltakozások száma, tartama, gyakorisága, médiatálalása) helyett ezt kellene vizsgálni a mozgalmak esetében. Tufekci három kulcskapacitást emel ki a hálózati tiltakozásokkal kapcsolatban: a (1) narratív, a (2) diszruptív és a (3) választási/intézményi kapacitást. A *narratív kapacitás* a saját történetek, elképzelések keretezésére, terjesztésére való képesség – célja a belső és külső szereplők figyelmének felkeltése, támogatásának elnyerése. A *diszruptív kapacitás* a mozgalom azon képessége, hogy zavart tud okozni a dolgok mindennapos menetében (például térfoglalással, bojkottal, blokáddal). A *választási kapacitás* az intézményekre, politikai szereplőkre való hatás mértéke – s attól függ, milyen hihető fenyegetést jelent az adott mozgalom a politikusok és törvényhozók szemében.

Tufekci szerint a kapacitásokat a *jelzéselmélettel* (*signaling theory*) összekapcsolva használhatjuk a tiltakozások sikerének megítélésére. Utóbbi lényege, hogy az egyes interakciók résztvevői a számukra kedvező kimenet érdekében igyekeznek saját potenciáljukat, szándékaikat jelezni, kommunikálni. A jelzések sikerességét több tényező is befolyásolja, például azok költségessége – a jelzés kialakításába fektetett idő, energia, erőforrás. A szerző szerint a kapacitások ilyen jelzésekként szolgálnak a hatalom számára, és ezeken múlhat egy-egy tiltakozás sikere. Tufekci a #BlackLivesMatter kampány, az Occupy mozgalom, a Tea Party, illetve az IPA/SOPA elleni online tiltakozás példáinak elemzésén keresztül igyekszik rámutatni, hogy az infokommunikációs eszközök használata ugyan nagyban növelheti a narratív és diszruptív kapacitást, de a lassú, nehézkes és kockázatos szervezésből fakadó választási kapacitásnövekedést nem tudják pótolni.

A tiltakozások és a hatalom viszonya kapcsán a kötet a kortárs cenzúra lehetőségeivel is foglalkozik. A digitális környezetben megjelenő *Streisand-effektus*² Tufekci Hoszni Mubarak kormányának az egyiptomi tiltakozásokra adott válaszával illusztrálja: a teljes tiltás és elszigetelés a globális hálózattól, az információk hozzáférésének korlátozása nem járható út. Ennek megfelelően a 21. századi cenzúra célja nem a hozzáférés (teljes) korlátozása lesz, hanem a hiteles információk megszerzésének megnehezítése, a rezignáció, a cinizmus, az erőtlenség érzésének felkeltése, a figyelem fókuszának eltérítése, illetve a források szavahihetőségének megsemmisítése. A szerző Kína, illetve Oroszország gyakorlatait mutatja be részletesebben. Kína saját informatikai gazdaságára és erős külföldi információsűrűsére alapozva csaknem önálló, nemzeti internetet alakított ki, melyben korlátozottan megjelenhet kritika, de igyekeznek a figyelmet máshová irányítani, illetve megakadályozni a mozgalmi szerveződést. Oroszország inkább a fizetett „trollhadserég” használatában tűnik ki – a közönséget nem

2 A Streisand-effektus (*Streisand effect*) arra a jelenségre utal, amikor egy személy vagy szervezet igyekszik megakadályozni bizonyos információk nyilvánosságra kerülését, ám ezzel még inkább felhívja a figyelmet az eltitkolni vágyott tartalmakra. Az elnevezést egy 2003-as eset ihlette, amikor Barbra Streisand megpróbálta megakadályozni a malibui házáról készült fotó internetes megjelenését. Az érintett felvételt a tengerpart eróziós folyamatait dokumentáló fényképsorozathoz készítették, és Streisand perének kezdete előtt mindössze hatan töltötték le. Amint a per nyilvánosságra került, a fényképet több mint négyszázezer felhasználó tekintette meg.

meggyőzni, hanem leterhelni akarják információk emészthetetlen mennyiségével. Szintén bevett gyakorlat mind az orosz, mind a török hatalom esetében az üzenetek feladóinak vagy az azokat közvetítő platformoknak a démonizálása, szavahihetőségük koncepciózus megkérdőjelezése. Mindezek mellett a kortárs kormányok egyre jobban használják a rendelkezésre álló technológiákat saját üzeneteik terjesztésére és megfigyelésre is.

Tufekci könyvének leglényegesebb mondanivalója az, hogy a digitális technológiák széles körű alkalmazása a hálózati mozgalmakban – minden pozitív hatásuk elismerése mellett – nem biztosítja az offline szervezés, hálózatépítés hosszadalmas és fáradságos munkájából fakadó kapacitásnövekedést. Ennek hiányában a mozgalmak ugyan gyorsan és látványosan aktivizálhatók, tartós hatásuk ugyanakkor kérdéses. A narratív és diszruptív kapacitást megnövelő infokommunikációs technológia nem hozza magával a tényleges politikai nyomásgyakorlás képességét. A mozgalmak pedig többnyire nem tudnak alkalmazkodni a változó körülményekhez, és a konszenzusra való törekvés a kollektív cselekvésben megakadályozhatja őket a hatékony működésben. A digitális technológiával támogatott, hirtelen felnövő, decentralizált hálózati tiltakozások tehát méretük ellenére nem képesek ennek megfelelő arányú sikereket elérni. Felismerik és jól magukra irányítják ugyan a figyelmet, de nem feltétlenül tudnak komoly nyomást gyakorolni a hatalomra. Fontos fejlemény az is, hogy nem csupán a tiltakozók, hanem a hatalom is egyre effektívebben használja az új médiatechnológiákat saját érdekei védelmére és az ellenállás hatástalanítására.

A *Twitter and Tear Gas* mindenképpen fontos és érzékeny láttelet az infokommunikációs technológiák kortárs társadalmi hatásairól. Tufekci mind az aktivizmus, mind a technológia világában otthonosan mozog, és gondosan válogatott, érzéletes példákkal illusztrálva tekint át a politikai mozgalmak erőnyeit és hiányosságait. Ahogyan más írásaiban és előadásaiban, itt is igyekszik egyfajta objektív közéletet találni az óvatos optimizmus és a mérsékelt pesszimizmus között – érezhetően szívén viseli a politikai tiltakozások sorsát, de tisztán látja azok korlátait is. Tufekci közérhetően, szabatosan fogalmaz, és jól át tudja adni mind saját tapasztalatait, mind kutatási alanyainak történeteit. A *Twitter and Tear Gas* szépen szemlélteti a figyelem gazdasági és politikai szerepét a kortárs hálózati társadalomban; a politika- és a médiatudomány területén egyaránt fontos alkotásnak tekinthető.

Bibliográfiai adatok

Tufekci, Zeynep (2017): *Twitter and Tear Gas. The Power and Fragility of Networked Protest*. New Haven – London: Yale University Press. (ISBN 978-0300234176, 360 oldal, 16.00 USD)

Hivatkozott irodalom

Çakmak, Cenap (szerk.) (2017): *The Arab Spring, Civil Society, and Innovative Activism*. New York: Palgrave Macmillan.

Castells, Manuel (2015): *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age* (2. kiadás). Cambridge – Malden, MA: Polity.

Epstein, Irving (szerk.) (2015): *The Whole World is Texting. Youth Protest in the Information Age*. Rotterdam – Boston – Tajpej: Sense Publishers.

Gerbaudo, Paolo (2012): *Tweets and the Streets. Social Media and Contemporary Activism*. London: Pluto.

Gerbaudo, Paolo (2017): *The Mask and the Flag. Populism, Citizenship and Global Protest*. Oxford – New York: Oxford University Press.

Jenkins, Henry et al. (2016): *By Any Media Possible. The New Youth Activism*. New York: New York University Press.